

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱԼԻՇԿԻՆ

ԴԱՅԻՐԻ ԱՆԿՈՒՄԸ

(ՀԱՏՎԱԾ ՀԱՄԱՆՈՒՆ ՎԻՊԱԿԻՑ)

891. 71

Մ- 14

ԽՍՀՄ ԺՈՂ. ԿԵՆՏ. ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ, ՄՈՍԿՎԱ, 1931

ՀԱՅ. ՍՍՀ-ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԵՆՏՐՈՆ

Гос. Публ. Библиотека

ՀԱՅԿ—ՅԵՐԱ

Им. А. Мацикидзе

Ս. ՄԱՍԻՍԻԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

12 1 JUN 2013

11.963

MOS VON 25

Սա հատվածն է մի մեծ պոեմի: Պոեմը քաղաքացիական կռիվի մասին է և հեղինակը հանգերգում է այդ կռիվի ջերմ ուրերն ու ֆրոնտը, տեղափոխված են ու պափուր: Վեպիկը գրված է 1921 թ. քաղաքացիական կռիվի թարմ հիշողությունների, տպավորությունների ու ազդեցության ներքո՝ հեղափոխական պատերազմի դժվարագույն ու խոշորագույն մարտերի մասին: Պերեկոպի նվաճման նկարագրությունը տրված է հատուկ, առնական տոներով և մեծ լարվածությամբ, ուժեղ է գեղատեսիլ և դաշտն ու ծովը, հարմիր բանակը, շտաբի նախապատրաստությունները, աշխատանքի անցումը գիշերները, բանակի հրամանատար N-ի հռչակավոր հարվածը: Մեծ թափով է նկարագրված գալիք հարվածի ցամաքն ու թափի կուտակումը: Այս բոլորը պատմված է բոլոր մի լեզվով, վրդի պափուր արդարացված է պատմությունը: Յեվ հեղինակը պատմում է վոչ իբրև կողմնակի դիտող, այլ իբրև անմիջական մասնակից, հեղափոխության մարտիկ:

Ամբողջ գործը անսյուժե է և անհերոս մի յերկ է, սակայն ծայր աստիճանի կատարյալ և գեղարվեստական, մեր ուրերի իսկական քնարա-եպիկական, հերոսական մի պոեմ:

1018
45

Главлит № А-77.183 Заказ № 3076 Тираж 5.000

Книжная Ф-ка Центриздата Народов СССР, Москва,
Шлюзовая набережная, 10.

ՍԱ ՅԵ ՄԵՐ ՎԵՐՋԻՆ ՅԵՎ ՎՃՌԱԿԱՆ ԿՈՒՎՐ

Նվագում էլին յերաժշտախմբերը: Տարածությունները քաղվում էլին հզոր ու մտածկուն, տխրություն էլին սահում գանդաղաշարժ ու յերգասաց հողմերը, տատանվում էլին դրոշները քարացած բառալյոններին: Սաչկապ զցած գոտիներով ջոկատապետները շրջում էլին զուրքերի առաջ: Բանակի հրամանատարի մոտ, շրջանի կենտրոնում, հավաքվել էլին դիվիզիաների և շտաբերի պետերը: Պենզենսկի դիվիզիայի պետը, թարթելով մրսած թարթիչները, կռանալով առում էր քիչ հուզված ձայնով՝

— Դուք մի նայեցեք իմ դիզարներին, ընկեր հրամանատար: զինվորներ չեն, այլ բոկոտների մի ջոկատ: Վորտեզ է արդարությունը, հը՞:

Շարքերից թռչում էր հեղձ հրամանը՝

— Շարվիր!

Յեվ հանկարծ, քարացած շարժումների պաուզայից հետո — թմրուկների և փողերի աղմկալի դռնումով խփեցին յերաժշտախմբերը: Զոկատ-առ-ջոկատ անցնում էլին բառալյոնները: Հազարավոր վոտքեր թակում էլին ավազը համաչափ ու շեշտակի: Յեվ դաշտում — արձագանքում էլին պղնձե ու յերգասաց հնչյունները — կոկորդային ու թախծոտ ձայնով: յերգում էլին մրրիկների և գեղեցիկ դարերի մասին:

Դաշտերում ժամանակների սահմանագլխին ծառացել էր գեղին որը, իսկ նրա մեջ ամբոխների հանդիսավոր յերթածեսը, վոր փովել էր յերբեմնի փարթամ դաշտային պետություն փլատակների վրա: Բանակի հրամանատարն ու շտաբները ձիգ կանգնած, գալիքի թրթրով թափանցված, և հողմերը, և չվերջացած ու գեռ անայլայլ ուրերի անհայտությունը:

Յեւ այդ կոկորդային հանդիսավոր ֆանֆարների յերգի միջից բանակի հրամանատարը տեսնում եր՝ շարժվում էյին վերահաս շարքերը, աչքերը շլած հրամանատարի կրծքին։ Յեւ ամենից առաջ յերկուսը — նրանց նա հանդիպել եր մէին՝ Վոր տեղում, և նրանք մնացել էյին նրա հիշողութեան մեջ, ինչպես այս չեկ որը, ինչպես սառած դատարկ դաշտերը։ Շարքավերջին մոտիկ կանգնած՝ մի հաղթանգամ, կարժիր, քամուց կոպտացած յերեսով յերիտասարդ, վոր հազին ուներ սև կարկատած մի պիջակ, կոշիկներ, և վիզը փաթաթել եր կարմիր ծակոտած մի շարֆով, նրա կողքին ավստրիական մի կոկ շինել հագած, գլխին կեպի, պիսավոր և տարիքով, խոշոր ու հստակ աչքերով մի մարդ։

Յերգում էյին փողերը, հազարավոր վոտքեր թակում էյին ավազը և դեղնությամբ էյին արտացոլում անծայր դաշտերը. և այդ յերկուսը գնում էյին (իսկ նրանց յետևից հազար—հազար անդեմ ու դատապարտվածներ)։ Ֆանֆարներին յերգերում նրանք ընթանում էյին դժայլված գեղեցիկ դարերի հեքյաթով—ծակոտած շարֆով փաթաթած յերիտասարդը — գլուխը յետ գցած և արծվահայաց առաջ նայելով, —իսկ մյուսը, խոնարհած թարթիչներով (խոշոր ու ներքնկած), սուզված հեռու առկայծող յերազներում։

Անցնում էյին Պենզենսկայա գիվիդիայի ռահվիրաները։ Բանակի հրամանատարին ծանոթ էյին այդ վիրապատ, արնակալած մնացորդները։

— Շնորհակալություն, ընկերներ !

— Հեղափոխութեանն ենք ծառայում !

Զենիտում շշում էյին յերկաթե թռչունները։ Հեռու սահմաններում ամպերի մեջ և թռչունների թևերի վրա գոգում եր վոսկյա թրթիռով վերջալույսը։ Շարքերը, հողմերի պես, անվերջ, անդեմ ընկնում էյին անհայտութեան, մոռացութեան ալիքների մեջ։ Յեւ հանկարծ գեղեցկացավ յերեկոն, թե հրաշալի դարձավ ֆանֆարների յելեկը՝ կարծես ել չկային նրանք, վորոնք վաղը պետք և մեռնէյին, կարծես անցան դարեր, աղմկելով անցան մրրիկները և ջնջվեցին բոլոր գրերը, և հանգիստ շնչող գեղեցիկ որերում հրաշալի յերգեր են յերգում նրանց՝ կիսամոռացված ստվերների մասին...

Անցնում էյին Յերկաթե գիվիդիայի մասերը, տարորինակ բազմապիսի հազուադէպով գոսարական վենգերկաներով և սպայական պողպատագույն շինեկներով։ Բանակի հրամանատարին էյին լարվում նրանց արշավներէից և կոիվնեից կոպտացած աչքերը—և նրանց մեջ նույն առանձնացած, հանգստի ոտար, անտուն մի ինչ վոր բան կար, վոր հարազատ եր և հրամանատարին։ Անցնում էյին տափակագունչ զրահապատները, անաչք և անմարդաբնակ, կուրորեն վոլորելով գնդացիների վորոնիչները։ Հսկայական թրթռուների պես, վոռնալով սողում էյին գունձավոր հողաբարդ տանկերը, այն տանկերը, վորոնց նվաճման մասին ծաղրանքով կանչում եր խորհրդային ռադիոն Փարիզում։ Նրանց ներսում դեռ սրբված չեւ լիովին սպիտակ տանկավարների արյունը։ Յեւ կենդանի մնացած սպիտակ տանկավարները վարում էյին այժմ տանկերը ցերեմոնիալ մարշի կարգով։ հասնելով բանակի հրամանատարին, նրանք ստիպեցին հուր պես պտտվել տանկերի հրեշային մարմինները՝ տանկերը պտտվո նշան էյին տալիս բանակի հրամանատարին։ Վողջը իրար եր անցել։ Լրագրների թղթակիցները վազում էյին մոտակա խրճիթները և ներքնահարկերը իրենց լուսանկարչական կամերաները լցնելու համար, ժողովուրդը նայում եր ու հիանում։ Միջադէն եր ընկնում, մթազնելով ավազները։

Յերեկոյանալով, գնում էյին շարքերը հեռուն, դեպի արնագույն—կարմիր փոշին, դեպի առմիշտը։ Ավելի ևս դաժան ու հատու փչում եր քամին դեպի ծովածոցը։ Դեպի ալիքներն ու դեպի աղոտութեանն եր թռչում փողերի կոկորդային հնչյունը, կորչելով անեղրութեան մեջ։

VI

Մի որ ել անցավ։

Յերեկոյան — Դայիրում — հրեղեն տառերով վառվում եր՝ Դիւսաւոր հրամանատարի շտաբի տեղեկութեանը՝ Վարմիրներն անցան դիրքային պատերազմի։ Մեր զորամասերը վերջացնում են իրենց վերախմբավորումը, պատրաստվելով բոլորեկայան բանակների հերթական խորտակման։ Բոլոր ճակատներում հանգստութեան և տիրում։

Յեկ մի բոպե հետո՝

— ԴՈՐԵ —

ԱՆՁՈՒԳԱԿԱՆ ԱՆԺԵԼԻԿԱ ԱՍՏԻ

«ԲԱԼԵՏ! ԲԵՄԸ ԲԱՅ Ե ՄԻՆՉԵՎ, ԼՈՒՅՍ: ԵԼԵԳԱՆՏ
ԿԱՔԻՆԵՏՆԵՐ»

Սակայն մեկը արդեն կոահել եր ծովափի կարմիր լավա-
ների մասին: Գաղտնի խուսափուկ բորսայում վճարում էյին
խելառ գներ—բրիլլիանտ և վոսկի, գլխավոր հրամանատարի
առանձնասենյակում անկեղ պահարանում պահված եվա-
կուացիայի պլանի մեջ մտնելու համար: Փողոցներում
շրջում եր խուճապային շշուկը Դրեդնոտները նավակայա-
նում ծխում էյին մոայլ և առեղծվածորեն:

Դիշերը այդ դաշտամիջի քաղաքում վառվում էյին ջա-
հերը և շարվում եր գեներալ Ուորովիչի կորպուսը: Աստ-
ղալի յերկնքի տակ գեներալը, վերցնելով գլխարկը, ասեց.

— Մնաք բարյավ, յեղբայրներ! Իշեք, վոր կովի գնա-
լով, մենք մեզ արդեն սպանված պետք և համարենք Ռուս-
սիայի համար:

Կորպուսը ուղարկվում եր մարտական ռեզերվը՝ այդ
կորպուսը պահում էյին վճռական մոմենտի համար: Առաջին
հերթին դաշտ եր արշավում սպայական եսկադրոնը: Անհոդ
լոթության ծիծաղով կորավ այդ եսկադրոնն Անապատում,
և այնտեղ նրա յետևում գոցվեց գիշերը առ միշտ...

Յեկ ավելի ուշ—Պերվո-Նիկոլայեվկա գյուղում, վոր
գտնվում եր ծովածոցի աջ ափին, այս եր տեղի ունենում:

Կարմիր բանակային Միկեշինը, նստած շրջանային գործ-
կոմի շենքում շիկացած վառարանի առաջ (այդ շենքում եր
տեղավորված դասակը), կերավ ճրագուի վերջին կտորը, այն
դանակով կտրտելով, բերանը սրբեց լաթով, և ատամը չմիա-
ցնելով, ասեց հատակի վրա յերեսն ի վար պառկած ըն-
կերոջը.

— Վերջացրի, Յուզեֆկա! Սառանան տանի, ինչ համեղ
ճրագու յեր!...

Յեկ պառկեց նրա կողքին:

Խրճիթը մտավ գործկոմի քարտուղարը, միակնանի մի
ինվալիդ, վորի հոգին հանել էյին զինվորների վոյնները:
Անընթերցունից վճուկ եր վաղվա տոնի—տարեդարձի—համար
վորոշ պատրաստություններ տեսնել. նա բարձրացավ դա-
րակների վրա և սկսեց մաքրել դեկավարների պատկերները,
հետո գրասենյակային պահարանից դուրս քաշեց յերկու
կարմիր կապոց: Ձայն տվեց զինվորներին:

— Հեչ չե, ոգնեցեք լողունգներ կախելու, հեյ!

Վոչ վոք չբարձրացավ տեղից՝ բոլորը քնած էյին և կամ,
աչքերը խփած, փափկանում էյին, ցիգարկաները ծխելով:
Միակնանին մի պլակատը ձգեց ամբողջ պատուհանի լայ-
նությամբ, սակայն մյուս պլակատի համար տեղ չեր մնում,
ասենք, մենակ աշխատելու ել տրամադիր չեր: Միկեշինը
բարձրացրեց գլուխը և անգործությունից ստիպված կարդաց՝

— Մ ե ն ք — ա շ խ ա ը հ ի ն — ն ո Ր — ու ղ ի — ց ու յ ց —
կ տ ա ն ք ...

Քարտուղարը մոտ նստեց վառարանին ու ննջեց: Կես
գիշերին հրամայեցին հավաքվել: Ջորամասը պիտի գնար
առաջին կարգերում, նրանց բաժանեցին յերկաթալարերը
կտրելու մկրատներ և ումբեր: Միկեշինը ձգեց գոտին, նա-
յեց քնած քարտուղարի վրա և աչքով անելով, վերցրեց մնա-
ցած կարմիր կապոցը:

Կանգնած եր անհուն, անեղր մի գիշեր: Տաք սենյակից
դուրս յեկածները քնհատորեն դողում էյին: Ջոկատապետը
անցնում եր, մարդկանց համարելով:

— Ամենից առաջ, ախպերտիք, առանց դալմադալի, վոչ
մի ծպտուն... Մենք նրան տան մեջ կենդանի կճանկենք!
Լսել հրամանները...

Անհուն սևի մեջ հեռու հեռվում սպիտակ հրդեհներ
էյին խայտում, թռթռում, յերերում և բռնկվում կրակներ՝
աջ կողմում, դարատափի յետևում ջրայնացած փորձում
էյին ու շողափում գիշերը պրոթեկտորներն ու ռակետները:
Մովածոցում և ծովածոցի առաջ կանգնած եր խուլ մշուշը
և ուր վոր միայն շրջում եր և տագնապալի դղրդում գե-
տինը: Այդ դեպի ափն էյին շարվում բյուրավորները,
քարշ տալով իրենց յետևից թնդանոթները:

Անցան շատ մութ շենքերով դեպի գյուղավերջը, մոտեցան շեպին: Շեպերից հետո սկսվում էր հողմերից չորացած ծովի հուհը: Միկեշինը մի կողմ հեռացավ, հանեց կոշիկները և արագ, վոտքի վրա, վոտքերին փաթաթեց պլահատը՝ հին կոշիկները փռել էյին, իսկ զինվորները առում էյին, վոր յերևի ծովի վրայով կգնան: Նրանց առաջ, գետնի վրա յերևում էյին ծիրանագույն ստվերներ—ափին, նրանց յետևում, խարույկներ էյին այրում, վորպեսզի գնացողները չմոլորվեն:

Յեվ աջից հեռու—հեռվում յերերում էյին սպիտակ հրդեհները: Նրանք լուսավորում էյին դատարկ դաշտերը, ուր վոչ վոք չէր յերևում: Իսկ դեպի չոր ծովը մշուշից իջնում էյին բյուր-բյուրավորները, իսկ շեպերի վրա յերկաթե գլորդոցով անցան թնդանոթները, վորոնց ուղեկցում էր կահուղ խուլ խրխինջը, թնդանոթները գլորվում էյին դեպի խամ շառավիղը: Առաջինները արդեն հեռու էյին: Հետզհետե չքացան և խարույկները, միայն նրանց լույսն էր բոցկտում խաբուսիկ, ստվերամած: Միկեշինը ասաց Յուզեֆին՝ «Արի, ախպեր, իրարուց չբաժանվենք»... և ահա մեն ինչ անձայն է, սև և մուսյլ կարծես հատակում...

Մի ժամ հետո հիսնապետը ինչ վոր կահեց և շնջաց՝ «պառկիր»... Այն ժամանակ կպան հողին մարդիկ և սողացին հեռու, ատամները սեղմած...

Այսպես սկսվեց բանակի հրամանատար N-ի հուշավոր հարվածը:

Վողջ գիշերը լուռ էյին ապարատները:

Իսկ արշալույսից մթազնած ամպերը ծովից չվեցին յերկրի վրա: Տարածության մեջ սողում էյին ամպերի վոհմակներ—անխելի, դորեղ, անհուն: Արշալույսին տազնապոփ զանգում էյին բանակի հրամանատարի առանձնասենյակին:—Հողմեր են փչում հարավից, ութ բալլի ուժ ունեն...—Անքուն առանձնասենյակից հաստատ և հստակ քայլերը դիմեցին նախասենյակների աղջամուղջից դեպի ապարատները: Կապարե լուսաբացը նայում էր պատուհանից ներս: Լուսաբաց էր արդյոք, որ էր, թե տարիներ էյին: Յեվ նորից—

—Մովածոցից այն կողմ գտնվող զորամասերի հետ կապը փախտված է: Մովափի վրա թնդանոթածգություն է լսվում:

Հյուսիսում, դարատափի առաջ, պառկած էյին գունդերը՝ սպասում էյին: Ահա պետք է վոր բռնկվեյին կանչերով, հեռվի—դարատափից այնկողմ—բոցերով, դրդալին ծովից մոլորվածների, դեռ չհավատացողների խորքը. և այն ժամանակ հյուսիսից—ճոճացող հոսանքով պիտի տեղային դարատափի հանդեպ—աղաղակով, արնաշաղախ թրատումով, դեմ առ դեմ: Սակայն ամպերում, ծանր, դաժան զանգվածների մուսյլ զագաթները լիզող ամպերում արդեն բարձրանում էր լուսաբացը, իսկ լեռնաշերտերի յետևում դադար առած—պահակում էյին հազարավորները, խորամանկ, աչալուրջ:—Իսկ հեռվիները լուռ էյին... Լուսաբացին, չսպասելով մոլեգնած հոսանքով արշավողներին, վոր զգուշաբար թիկնել էյին գետնին, խուժեց դեպի դարատափ—և ջախջախվեց քարերի վրա, յետ խուժեց, պառկեց մարդկային զանգվածներով փոսերում և պլացդարմի միզապատ տաբածությունների վրա...

Մովից քամի յեր փչում:

Յեվ ծովից փախչում էր առվակներով, գորշ—կեղտոտ գույնի լճակներով—փախչում էր աղտոտ բարձունքների տատանումներով, լցնում էր հազարավոր վոտքերով փխրացված ծովածոցի հատակը: Ամեն բոպե խորացող ցեխերի և լճերի մեջ չլմփում էյին հեռացողներին հետապնդող ռեզերվները: Ասես կապարե գոտի էյին դառել ջրերը և կապարե գոտով փակել էյին ափերը, ջրերում էյին թաղվում ուղիները: Ուղիներ չկային:

Յեվ նորից—

—Անմիջապես, ըստ բանակի հրամանատարի հրամանի...

—Բոլոր միջոցները սպառված են. կապ չկա...

Լուսաբացին ժրկահոս խփեց ծովից: Այդ նրանք, դեպի ծովը շարվածները, ափին սեղմված բազմությունը—ծովին սեղմված բազմությունը—դրդացնում էյին մատախողները: Դեպի ծովն էյին արշավում ռեզերվները՝ հոգնատանջ մինչև ծնկները ջրի մեջ. ափից դեպի ջուրն էյին դուրս քշում ամբողջ գյուղեր՝ ծովը պատնեշներով սանձահարելու: Դյու-

դերը չլքեալ էին ջրում, խրվում էին ծուլը, սուզվող սայլակներով, աճում էին պատնեշները — սողոսկի, յերերուն, ալևոր — և հալվում էին իսկույն՝ հողմն ու ջրերն էին կլանում նրանց։

Բանակի հրամանատարը կանգնած եր ապարտաի մոտ — գորշ, ինչպես սավեր, յերկաթյա անքուն գիշերից հետո, — գուցե յեղակի գիշեր իր կյանքում և պատմության մեջ։ Ապարտները լուռ էին. . . և հանկարծ — հեռավոր, կուրացնող յերազների աշխարհից, — աղաղակեց —

— Պատրաստ ե։ Ժամը տասներկուսին առանց մի հրացան պարպելու գրավված ե դարտափը։ Հակառակորդը փախավ, հետապնդվելով թիկունքից կարմիր դիվիզիաներից։ Միացած զորամասերը գրոհում են Նշուռնի ամրությունների առաջավոր գիծը։

Բանակը դարտափի այն կողմն եր։ Սահմանը անցած եր։ Դնդերը պառկած էին պարանոցի սողնակային պլատոյի վրա — արգելքների վերջին յերեք գծերի առաջ, վոր շրջապատել էին ծովի նեղ դեֆիլեն։ Վաթսուն վերստ հեռավորության վրա յերկաթալարերի փշերի միջից — կռիվները ծխի միջից — բանակի հրամանատարը տեսնում եր արդեն հովիտների յերջանիկ կապույտը . . .

Բանակի ավտոները թռչում էին դեպի դարտափը։ Զիավոր-պարտիզանական դիվիզիաներին, վոր դեռ դանդաղում էին ծովածոցի մոտ, հրամայված եր՝ անցնել դարտափից դեպի պարանոցը։ Բայց դարտափով պետք եր անցնել տասներկու վերստ, իսկ պարանոցի վրա արդեն գլորոց եր շնչում, դողում եր գետինը. այնտեղ սկսվել եր. . . Յեվ խռպոտ անհամբերությունից ու զայրույթից, ձիավորները սլացան ափով, խուժեցին ինչպես մի հորդա — ջրերի մեջ, դեպի յեռացող մրուրը . . .

VII

Մի օր եր — կյանքում եր արդյոք, թե յերանգում, — նրա մշուշում մնացին ալիքների ալևոր շփումը, ում վոր հասկանալի տեղափոխությունները ծովափի մշուշներում — դեպի առաջ — յետ, սահմանը անցնողների դատապարտվածությունը։

գազազածների հառաչներն ու հայհոյանքը, անդհատ կափկափը, լուսաբացի լույսի տակ այրված շենների դալկությունը։ Խրճիթում՝ միայն մի բոպե մնաց Միկեշինը, շրմիացնելով իր աղբյուրը հատակի վրա, յետ գցեց ձեռքով քրտնած մաղերը և խմում եր ջուրը, ծանր չունչ քաշելով, ամանից։

— Այ ինչ ջուր ե այստեղի ջուրը, Յուզեֆկա! Աղի-աղի, ես ջրից հետո ավելի յես ծարավում. . . այ ինչ տեղ ե! հը. . .

Յեվ հետո Յուզեֆը պառկած եր կողքին, բլրակի յետևը, կապույտ լճերի աղջամուղջի մեջ, և այդ փութանցիկ հրե ճայթյունին եր տալիս իր փայը, ականջը դոնդաղին հենելով, հաղիվ բարձրացնելով աչքերը՝ հոգնած ու փոս ընկած — ինչ անուշ կա, և ինչ ցավ սրանից հետո. . . իսկ առջևում վռնում եր, դրդում յերկաթը լճերի կողմից, մրրկում եր յետևից, անջրդի սողնակների կողմից, հրերով բարձրանում եր փոշին, և փոշու ծալքերում, փոշու և ծխի գիշերներում բուլթ և ծուլ սողում էին խաղաշար գորշ դանգվածները դեպի լճերի կապույտը . . .

— Են գազն ե հա! — ձչաց Միկեշինը։ Այ կճմլեն հիմա! Խաչակնքի յերեսդ, Յուզեֆկա! . . .

Տանկերը գնում էին դեֆիլեյի առաջին գիծը ճեղքելու։ Տան մոտ, հինգ վերստ հեռավորության վրա նստած եր բանակի հրամանատարը դիվիզիաների պետերի և շտաբերի հետ՝ տանկերը նրա կամքն էին։ Տանկերից հետո պետք եր դեպի ճեղքվածքը նետել ամբողջ բանակը — դեպի վերջին, Դալիբյան դաշտը։ Յեվ մի բոպե կանգ առավ հեռվում հարյուրավոր գնդացիների կափկափը և միայն դրդում եր յերկաթը, դղորդ շնչելով դետինը — տանկերը մոտեցել էին խրամատներին և անդադար ուժակոծում էին լճերի կողմից մորտիրները։ Յեվ հանկարծ ձախից թխթխկաց, յերգեց, վզկաց պղնձե թելերով, սլացավ դեպի վեր, — և դառնում դեպի լճերն էին վազում բլրակի յետևից բարձրացողները, վազում էին կռացած դեպի աղմուկն ու դղորդը, ուր տանկերը ճմլթում էին վոսկորները, տախտակն ու յերկաթը, բլուրների այն կողմից գալիս էին կրկին, կռանում էին և նույնպես վազում, իսկ նրանց յետևից տատանվում եր դեռ մասսաների անվերջ դաշտը — մինչ դաշտերի սահ-

մանները, մինչև պղտոր իրիկնաղեմ ծովախորշերը: Յերեկոյնը, նոյեմբեր 7-ի պատմական յերեկոն — Ենշունի դեֆիլեյի ձախ սեկտորը առաջին անգամ ճեղքվեց:

Մի վերստանոց մասշտաբի քարտեզի վրա բանակի հրամանատարը նիշում էր շարժման մատեմատիկորեն ստույգ պարաբոլները: Նա կարծում էր՝ գործը արդեն ավարտված է, վերջ:

Բայց սա բոլորը չէր: Լճակների այն կողմը կանգնած էր գեներալ Որոբովիչի թարմ, գործում չեղած կորպուսը, վոր պահված էր վերջի համար: Յեվ ահա ժամը հասել էր: Ֆերբ սպիտակների ձախ սեկտորը, արնաշաղախ ու ջարդված, գլորվեց դեպի ծակող յեկաթալարերի յերկրորդ ցանցը, իսկ հետիոտը նրանց հետապնդում էր յերկաթով, — ճակատելով, տանկերի գուղձերով կորպուսը դուրս պրծավ աջից, ցրելով լայնարձակ դաշտերի մեջ ձիավոր իր ֆալանգները: Այդ սրերի սպանիչ պտույտով, աչերի աղոտ ցրտով — կենդանի մարդկանց տաք և վոտահարվող ճեղքվածքների մեջ էյին մղվում նրանք — վորոնք արդեն սպանված էյին:

Վայրկենապես ճեղքվեց աջ սեկտորի դեմ կանգնած հետիոտի բարակ ծածկոցը: Ջիավորները լցվում էյին արդեն թիկունքից կատաղած՝ մթերագնացքի մեջ, քայլող ռեզերվների մեջ, շրջված, գլուխները ձեռքերի մեջ պահած մարդկանց լավաների մեջ: Կորպուսը շրջապատում էր բանակի թեր: Յեվ քիչ հեռու, աջից, կորպուսը մոտենում էր բանակի թիկունքին: Բանակի վրա ճոճում էր կատաղի հարվածը:

Ճանապարհների վրա, արշավող բանակի թիկունքում տազնապ էր: Հեռունեում ծածանվում էյին մասսաների մեջքերը, ձիչերն ու աղաղակը լսվում էյին բլուրների յետևից: Այն տան մոտ, վորտեղ հաստատվել էր շտաբը, ֆելդյեզներների ձիերը կտրում էյին կապերը, ծառս բարձրանում և սմբակներով ձեծում ավտոների լակածածկ թևերը: Բանակի հրամանատարը դուրս յեկավ և նայում էր դաշտերին, այնտեղ խոռոսթյուն էր տիրում:

Կորպուսը բանակի թիկունքն էր անցնում, բանալը «տալրակի» մեջ գցելով՝ դեֆիլեյի և ծովացոցի միջև: Կորպուսի առաջ, ընկած սլանում էր սալայական եսկադրոնը՝

քաջ, անհոգ ծիծաղելով, մղվում էր մահի: Ագահ բացվում էյին պնչերը — և արագ կորուստի մեջ, և յերեկոյի և մասսաների գազանային շարժման մեջ զգացվում էր մի սուբ կյանք, մի արբեցուցիչ, այրող — թմրեցնող գինի: Նրանք, վորոնց անցյալը կարծրացած էր դարավոր տիրականությամբ, հավատում էյին հանճարեղ մանյովրի ուժին, և վայրէջքից և իրար անցած անդուխ բազմության թեթևություն հաղթելու վիճակին:

Բանակի հրամանատարը հանդիստ էր, գուցե այն պատճառով, վոր գիտեր մասսաների որենքը: Բանակի հրամանատարը ֆելդյեզներն էր ուղարկում ձիավոր-պարտիզանական դիվիզիաները, հրամայելով ոգնության արշավել դորամասներին: Սակայն ֆելդյեզները դեռ տեղ չհասած՝ դիվիզիաները ինքնաբերաբար դուրս էյին գալիս՝ ջրից ու հոգնությունից թրջված, իրենց սայլակներն ու գնդացիները ծովի միջով քարշ տալուց հետո — նրանք գնում էյին ճամբա բանալու դեպի յայլաները — ուր կաթ կար, և միս և մեղր: Յեվ մի բան ևս — նրանք խմել էյին ուզում:

Հորիզոններում — ծովածոցից մինչև ծովածոց սև սողցի նման յերերելով, ծանր սլանում էր ձիերով, յափնջիների, սայլակների, թափահարվող յալերի հոսանքը դեպի իրիկնամուտ: Սա վերջն էր: Ծովածոցի և բանակի խոռվածքի միջի ճեղքվածքի դեմ, հսկայական կիսաշրջան կազմելով, փռվում էյին սայլակները, իրենց դեմ դնելով սլացող ֆալանգների կատաղի անկման:

Ձախ սեկտորին դեռ նոր էր թիկունքից հասել տազնապը: Հետիոտը չգիտեր՝ ուր գնալ, գունձավոր հսկաները, դնդացիները վեր ուղղած, յետ էյին սողում, ուղղակի նրանց վրա էյին կրակում մոտեցած թնդանթները: Ջրապտույտի մեջ կանգնած էր ահագին Միկելինը, վոտքերին փաթաթած արնագույն — կարմիր փաթաթանները, վոտքերը համառորեն չռած, աղաղակում էր արշավողների կողմը:

— Յուզեֆ! Յուզեֆ! Ո՛ւր ես: Արի չբաժանվենք իրարից: Հեռանում են, լսիք, Յուզեֆ!...

Յերկրորդ գծից գազանացած դուրս էյին պրծնում հետացողներին հետապնդելու. գղորդ էր, շփնդ, կայծակներ

եյին թուլում պողպատե յերախներէց, վոր գնդակահարում եյին հենց այնտեղ, կարտեչով... Գետնի վրա, տիեզերական դառանցանքի մեջ, հազարների վոտքերի տակ ընկած եր Յուզեֆը—մի կողքի վրա, կուշ յեկած, հողային և ուրորված... կամ գուցե նա չե, և ելի հարյուրավոր ուրիշները: Նրանց գլխին կանգնած, աղաղակում եր Միկեշինը, դղրդունի մեջ բաց անելով ասես անխոս բերանը:

— Բրատիշկա, միթե՞ քեզ դիպավ հը: Ջանս Յուզեֆ, լսի՛ր! Եհ, ինչ ընկեր ե-ր-ե՛!

Կողքին մթնշաղից խրվում եր փախչողների մեջ ջուլա-տապետը քաշալ մի նավաստի, մաուզերը ճոճելով ու՛ճ ճչալով՝

— Փախչէ՛ր: Շկուրնիկներ: Վախկոտներ! Իսկ հեղափո-խությունը, ձեր հոր աստվածը, ձեր մերը... հենց առաջի-նին տեղն ու տեղը... ինքս!... յետ!!

Այդ վայրկյանին յետ ու առաջ սկսեց սլանալ սայլակ-ների կիսաշրջանը՝ նրանց վրա փլվեցին, ձիերի խռոցներով, եսկադրոնները: Յեվ տեղաց կրակ—սայլակներից, ահռելի, շարժուն, փախչող, գնդացիների անտեսանելի սրերով հըն-ձող—սայլակներից: Ձիերի ամպերին կրվում եյին սայլակ-ների գնդակային հոսանքները, թրատում եյին, կտրում, սլանալով, կոտննաններով ամբողջ գետին եյին գցում: դա-տարկ ձիերը, աղմուկով ու գլխները թափ տալով, սլանում եյին վայրի դեպի մութը: Թափվում եյին, անջատվում ջարդ-ված վոսկորները, սեանում եյին բերանները, վոր դեռ յերեկ գուրգուրալի համբուրել եյին սիրուհիները, վոտնա-հարած արյան խմոր եյին դարձել փողոցները, լույսի շատը-վանները, կուլտուրայի կատարելութունը, տիրականու-թյան հանդիսավոր հիմները... Իսկ սայլակները սլանում եյին յետ և առաջ պառկածների վրայով, ճռնչացնելով ժանգոտ սոնիները: Սլանում եր Պետուխովը կառքով, ֆրենչը հա-գին, ցիգարկան բերանում, թևերը փռած, իսկ յետևից շեկը, ատամները սեղմած, թխկացնում եր գնդացիները, դղրդում եր, խուլ ճղոցներով յերգում մահը:

Յեվ ֆլանգներից, սայլակների յետևից դուրս պրծան, հարձակվելով, ձիավորները ճչալով՝ «дае-о-ош!» , գիշերում անտեսանելի բարձրացրած բռունցքների, նիզակների, յա-

փնջիների, թափահարվող յալերի մասսայով: Դեպի յետ, դեպի աջ սեկտորն եր հեռանում արնածոր կորպուսը: Իսկ դեպի ձախ սեկտորը, դեպի ճեղքվածքը վազում եյին նորից մատրոսն ու Միկեշինը, իսկ նրանց յետևից քրտնած, խուլոտ, և ծարավից չար հոսանքը՝ «дае-о-ош!» — և ահա յերկրորդ գծի մոտ ընկավ նավաստին, յերկաթալարից կախված այնպես, վոր գլուխը հասնում եր գետին, — իսկ դեպի ձախ — կատաղի աղմկող ձիերի յերամի մեջ սլացող, վայր ընկավ նա — յափնջավորը, սև պեխերով, վայր գլոր-վեց ձիու հետ միասին այնպես, վոր ջախջախված գլուխը մնաց ձիու վզի տակ: Յեվ նրանց յետևից ու նրանց վրայով դեպի յերկաթալարերի ցանցը, փոսերն ու բլինդաժներն եյին սլանում սայլակները, փախչում եր հետիոտը, թուլում ձիա-վորները, հեռանում եյին վերջինների մնացորդները, յետ նայելով իրենց խավար, դուրս ընկած աչքերով:

Վերջ:

Գիշերվա դեմ անցան ամբուլթյունների մոտից, դաշտի զետակից ջուր խմեցին — Միկեշինը յերեսնիվար պառկեց և հրացանի կոթով փորելով սառույցը, խմեց և ապա քարա-ցածի պես քնեց այստեղ, ափին: Յեվ դեռ շատ-շատերը պառկեցին և քնեցին: Յեվ յերազների մեջ — կրակների, սարսափի և արյան միջից — խաղաղությամբ եյին շողում մշուշներում լույսերը:

Գիշերը, հարյուր վերստ դեպի արևելք, Անթառի հրվան-դանի մոտ, շարժվեցին դարձյալ բազմությունները և կես գի-շերին մոտեցան նեղուցքին: Գնում եյին մինչ գոտիները ջուրը մտած, ափերի վրա վառվում եյին խաբույկների ամբոխները, բարձրացած կամրջի բացերի մեջ ջահերի պես վառվում եյին նավթի տակառները, թափանցելով լույսի կիսաշրջանով գիշերը: Հակառակորդը հեռացավ: Այդ լույսերի տակ բա-նակը տիրեց նեղուցքին և բազմությունը խմում եր անուշ ջուրը մյուս ափին՝ և քարի պես ծանր ընկնում ու քնում հակառակորդի վոտքերից տաք գետնի վրա:

Յեվ բանակի հրամանատարը հեռավոր խրճիթում, պառ-կած ձիու քրտնոցի վրա, շինելը գլխին առած, քնած եր, քնած չեք — տեսնում եր լույսերը անդունդներից կախված, և սև յերազներից դեպի դարերը սլացող:

Գիշերը հակառակորդը հեռացավ հետապնդող զորամասերից և չքացավ դաշտերի մեջ: Առաջ եյին նետված ձիավոր — պարտիզանական դիվիզիաները, վորպեսզի թշնամու առաջն առնեն ու թույլ չտան նավերը նստելու: Իսկ դարատափի,— հյուսիսի կողմից գալիս եյին ռեզերվները դանդաղ, շինելները ուսերին դցած, նրանց յետևից ձգվում եյին և սայլաշարքերը: Ռեզերվները գալիս եյին յերեք ուղիս ճանապարհներից ու կռիվներից հոգնածներին փոխարինելու: Բայց ռազմական մասերը յեկողներին դիմավորեցին հայհոյանքներով և ծաղրով և փոխվել չկամեցան — նրանց առաջ արդեն շողում եյին Դայիրի կաթնազույն — կապույտ հովիտները: Ռեզերվի բրիգադները նույնպես չեյին կամենում թիկունքում մնալ, նրանց գնդերը մի կերպ խրվեցին Պենզենսկի և Յերկաթե գնդերի միջև, և լուսաբացին, հազարաձայն ձոննչով ու դղիւրդով, բանակը մեծ ճանապարհով մեկնեց դեպի հարավ:

Յեւ աջ Ֆլանդի Անդրվուդյան բանակը, աջ կողմն անցնելով, դուրս եր գալիս դեպի Դայիրի ճանապարհը: Մանյովրի շնորհիվ ուշանալով, նա այնտեղ հանդիպել եր շատ առաջ անցած N բանակի մթերադնացքին: Սակայն բանակը չեր ուզում վերջին հերթին հասնել, նա շեղեց դեպի շառավիղները և այնտեղ սլացավ սայլակներով ու կառքերով, շնչակառք հետիոտով, արագ քարշ տալով արտիլլերիան, դեն շարտելով մնացած թնդանոթները դաշտային գետակների վրայից անցկացրած խորտակվող յերերուն կամուրջներից, իսկ թիկունքներից շարժվեց ձիավոր — պարտիզանական դիվիզիան — ուղղակի խամ, աշնան հողմի սափրած և սպիտակների սմբակներով հարթված ճանապարհով — յերեք բանակ կռնկոխ թռչում եյին դեպ կղզիների հեռուն: Մոտիկ ու ավելի մոտիկ եյին թվում լքած հարստությունները քաղաքների, տանիքների վոսկին եր վառվում ասես հեքյաթների միջից... Չորացած բերաններով վազում եր քրտնած, հոգնաջան յերազներով մղվող չուն...

Առաջում, շատ հեռուն ցրվում եյին դաշտերի շառավիղներով թշնամու բանակները դեպի նավերը: Արհամարանքի

ծաղրում շեղվում եյին նրանցից Ուրուվիչի վերջին մեռածները: Սրանք չեյին ուզում հեռանալ — ծածկվելով լեռներում, սպասում եյին հյուսիսից յեկողներին, վորպեսզի հարձակվեն, սպանեն և նորից մեռնեն:

Յեւ հեռվում — մրկող մրուրում պտտվում եյին փախչողների նավերը: Դեռ ափի վրա բեռնում եյին, ամբոխներ եյին վազում ամբարտակների վրայով, վոտնահարելով թողած կապոցներն ու հակերը, փախչողների վոտքերի տակ որորոցի պես կախվում եյին նավասանդուխքները, ափից աղաղակում եյին և նղովում մնացածները, շչակները ափից ձչում եյին մոայլ ձիչերը իրանց վերահաս սարսափելի հատուցման և մահվան: Նավերի սև ծուխը չեր իջնում տատանվող ջրերի վրա, գիշերվա ծխի պես սողում եր առափնյա, վայրի խառնության գիշերն եր գալիս:

Գիշերում հեռավոր դուրս: Ավելի մոտ ու մոտ եր քաղաքներին — խարույկների ստվերներով յեռացած:

Բանակի հրամանատարը լուսաբացին դուրս յեկավ — դաշտ: Դատարկ եյին արտերը, խորտակված շեների ավերակները վրա ջերմանում եր յեղյամը, կուրգաններից այն կողմը լուռ, հագին բարձրանում եր արշալույսը, ինչպես սահման ժամանակների: Գիշերը թվում եր իբրև սև ննջող դարպասներ, վոր բարձրացել եյին մինչ գազաթները: Խուլ ձայնով գոչում եր մոտորը, հարթ թևերով կլանելով տարածությունը, յերկացող, ձիյերի դիյերով շրջապատված ճանապարհը, վորոպապառլա յեա եր փախչում: Դիակներ... ուռած կողքերով դիակներ... բացված ծնոտներով. հորիզոնից այն կողմ դարձյալ դիակներ, անշարժ, ինչպես իրեր: Հազարներ, հազարներից գոյացած փողոցներ: Յեւ աղմուկը լսելով, դիակակեր շների վոհմակները, փոքրը գետնաքարը, յետ եյին սողում արտից, բերանները լիզելով, նայում եյին ճանապարհին մանիշակազույն, արչունոտ, հեշտանքից պղտոր աչքերով...

Պատմության մթնշաղում կիսաքուն պառկած եյին անեղբարտերը, ներս ընկած, ինչպես անդունդներից դեպի արշալույս բարձրացած մի թաս...

Այդ ինչպե՞ս պատահեց: Արդեն անցավ սահմանը: Անեղբության մեջ կորչում եյին կուրգանները, ինչպես սև — առա-

վոտյան — սաղավարթ: Յետ դեպի աղջամուղջը, պատմությունը: Յետևեում, ուր վոր լուսաբացին փովել եր կովի դաշտը, վոր դեռ արյունով, ճիչերով և ծխերով եր դառանցում, անտեր թողած, դեռ գյուղերի կողմից իբրև վառելիք չթալանված կանգնած են արգելակները ծակող յերկաթալարերով, փոված եր սպանողների յերկաթը, վոսկորները, կենդանիների թորանքը, փոսերը մութ: Քամին շարունակում է յերկաթե փշերի վրա անմիտ-խելագար սլացող թռչնքում կախ բնկած յափնջու կտորները: Յեվ խաղաղությունն է հոսում կովի դաշտի վրա — ուրվա դատարկության լուսթյունը. հոսում են ժամանակները, նետվելով մոռացության անմեկնելի ջերտերը...

Մթնշաղից առաջ ավանդարդը մտավ Դայիր: Հրապարակներում սմբակները հնչեցին դատարկ ու արձագանքովող: Ավանդարդը սլացավ դեպի յերեք փողոցների անկյունը, ուր մայթերի քարե հյուսվածքի վրա յերկնահաս տան պատերից կախվել էին աններեր, ինչպես մետաղ, ալ դրոշները՝ Հեղկոմ: Պատշգամբի տակ, ճոճելով նիզակները, ավանդարդը ճչաց իր վայրի և գվարթ կանչը: Յեվ վերեից, ճաղերի յետևից, գվարթ, հենվում էին, փոքր, անչափ ճարպիկ, պիջակներ հագած, անգլխարկ մարդիկ, շարժում էին ձեռքերը, աղաղակում դեպի հոսող ճոճացողները՝

— ...Վողջուհում ենք...

— ...Թող լսեն աշխարհի հալածված մասսաները...

— ...Կեցցե!...

Հեռու-հեռուներից, ասես մակընթացություն, սլանալով գալիս էին ձիավորները, տարածելով փողոցներում սայլակների ճիչն ու սմբակների կոտորակը: Ներքևից գլխարկներ էին վեր գցում, յետ ընկած յերեսների հաղարավոր աչքերը նայում էին վեր — գահավիժող ալին, յերկնահաս շենքերի ալեբաստե քիմերներին, կուլտուրաների քարե կամարներին — այնտեղ յերաժշտախմբերն էին ծփում փառաց ալիքներով — բաց, չորացած բողազներից, ճնշված կրճերը վոռնում էին:

— Ա-ա-ա-ա!

Ծայրամասերից, նավաշինարաններից, աղքատների նկուղներից գալիս էին դետնից բարձրացածները, ճնշելով փողոցները իրենց բազմությամբ, յերերելով ալ չլերը հաղարգլխանի տատանվող ովկիանոսի վրա, աղջամուղջային խորքերից հեծում եր՝

— ...Ա-ա-ա-ա!

Նավահանգստում բարձրանում եր գուղձերով բացված պակհաուզների և պահեստների առատությունը — հակեր, արկղներ, մեքենաների իրաններ, վոր շնչասպառ կանգ էին առել իրենց ընթացքում: Ձիավորների շղթաները շրջապատեցին ափերն ու նավահանգիստը, պահակում էին ծխելով և նայելով չտեսնված հաղարամյա հեռուն՝ տատանումը գնում եր դեպի այն կողմ կանաչագույն արտացոլումով, կարծես հորիզոնից բարձրանում եր լուսաբացը:

Փողոցները բռնկվեցին կապույտ, անսահման հեռացող կրակներից: Հաղարավորների ծիծաղիւուն դարձացած աչքերը նայում էին լույսերին, ինչպես առավոտին: Հարկերից, ապակյա դռներից դուրս էին գալիս անվստահ, ցած էին իջնում դեպի ասֆալտը, կուշյակած, դգվալի ու վախկոտ ժպիտը յերեսներին, շարժում էին բարակ ձեռնափայտերը — մենք ել ուրախ ենք, մենք ել այստեղ ենք!... Դուրս էին գալիս համարձակված կանայք շարված յերեսներով, աչքեր քաղցր ջերմով, շշնջալով և ժպտալով քամուց կոպտացած գիշատիչ հայացքով նայող գալիֆներին: Պղտոր կամարակապ-ճահ-ճային աչքով նայում եր յերեկվանը, մարելով...

Սև նրբափողոցի առանձնատան մեջ, վոր շրջապատված եր մոսյլ և լուռ ձիավորներով, դատապարտեցին վերջին, լեռներում պայթեցրած տունների մոտ կալանվածներին: Ջահերի հրդեհով լուսավորվեց բակի ջրհորը. լուռ և շտապ կանգնեցրին նրանց քարե պատի մոտ, նրանք՝ գունատ և աչքեր ինչպես սառած մոմեր: Նրբափողոցի դատարկությունից այն կողմ ծավալվում եր աղմուկն ու ճիչը, վոր ավետում եր լուսաբացը, կտրուկ, սոսկալի դղրդաց ապրանքատար մեքենան դարպասների մշուշում: Անլուր, խուլ ակնթարթի ճիչով սողաց մահը...

Իսկ գիշերը յեկան գնդերը: Մասսաները յետ քաշվեցին
շարքերի յերկաթ ճնշումից: Աջ Ֆլանգում առջեից ընթա-
նում եր ըարձրահասակ, հողմահար կարմիր դեմքով, նոր
անգլիական շինել հագած, կարմիր, արյան պես կարմիր
վոտքերով, աչերը անթարթ եյին և հիացումով նայում եյին
դեպի առաջ՝ ամբոխների ճիչին, փողերի յերգին, կուլտու-
րաների լույսին: Բերաններից զորեղ շնչով գոչում եր՝

Не надо нам монархии,

Не надо нам царя!

Бей буржуазию!

Товарищи, ура!*

Դաշտերից սլացող ավտոն, վոր դանդաղեցրել եր ըն-
թացքը, գնդերին հանդիպելով, կանգնեց ճամբարերանում:
Անձայրածիր յերթի, տարածությունների լույսի մեջ —
անշարժ սուր շիշակի մեջ եր քարե, դաժանության մասին
մտածողի պրոֆիլը: Կիսաբաց բերանը ուզում եր ճչալ կոչով
և իշխանաբար:

Բանակը, բանակի հրամանատարը մտնում եյին Դայիր:

* Պետք էն մեզ մոնարխիա,
պետք էն թագավոր,
խիիր բուրժուազիային,
ընկերներ, ուռա!

12 400.

22856

11.963
Цена 12 коп.
X. 3.

АЛЕКСАНДР
МАЛЫШКИН

ПАДЕНИЕ ДАИРА

Отрывок из повести
(перев. с русск.)

На армянском языке

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО НАРОДОВ СССР.
Москва, центр, Никольская, 10
